

В. В. БУЯН. ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ТА ІДЕОЛОГІЯ

Доводиться, що міф не тотожний ідеології, але й ідеологія не існує без міфу, тому що вона завжди включає ціннісну систему або комплекс архетипів, відображених у міфі.

Ключові слова: міф, політичний міф, міфотворчість, ідеологія.

Доказується, що міф не тотожний ідеології, але й ідеологія не існує без міфу, оскільки вона завжди включає ціннісну систему або комплекс архетипів, відображених в міфі.

Ключевые слова: миф, политический миф, мифотворчество, идеология.

Author states, that myth isn't identical to ideology and at the same time ideology can't exist without myth, because it always includes the system of values or the complex of archetypes, presented in the myth.

Key words: myth, political myth, creation the myth, ideology.

Міф завжди, відколи існує людство, відігравав величезну роль у світогляді, культурі і політичному процесі загалом. Особливо значимо зростає його роль у умовах переходу суспільства від одної моделі соціально-економічного розвитку до іншої. Саме в такі часи значно посилюються спроби як деміфологізації масової свідомості, так і цілеспрямованого конструювання політичних міфів. Тому важливо знати, якими особливостями і можливостями може володіти політичний міф у політичному процесі транзитних суспільств, яким є й сучасне українське суспільство.

Сучасний стан і осмислення міфу і міфотворчості свідчить про існування численних методологічних і теоретичних підходів у дослідженні даного феномена. У вивченні міфу виділяють ряд напрямків, за допомогою яких виявляються різні аспекти і форми існування міфу в культурі, закономірності його функціонування і впливу на суспільну свідомість.

У цьому контексті слід виділити фундаментальні праці антропологічної традиції вивчення міфу (Е. Тайлор, Д. Фрезер, Б. Малиновський, Л. Леві-Брюль, Е. Дюркгейм); структурно-семіотичний аналіз міфу (К. Леві-Строс, Р. Барт, О. Фрейденберг, В. Пропп, Е. Мелетинский, М. Могильнер); аналітичної психології (З. Фрейд, К. Юнг, М. Еліаде, Дж. Кемпбелл); класичної міфології (В. Вундт, А. Хюбнер, М. Бердяєв, Г. Гуліга, Р. Кайуа, Ф. Шеллінг, А. Шопенгауер, К. Ясперс й ін.); соціально-політичної міфології (Ж. Сорель, Ф. Ницше), що визнавали необхідність свідомої міфотворчості і розглядали міф як необхідний обрій людської свідомості. Аналізом феномена ідеології, що ототожнювали з міфологією, займалися К. Мангейм, В. Парето й ін.

Наявність безлічі робіт у цьому напрямку вимагає їхні класифікації й осмислення з позицій сучасної науки. Сьогодні можна виділити кілька тенденцій у вивченні політичного міфу сучасними авторами: по-перше, розгляд міфу як інструмента маніпуляції і акцентуванні уваги на ідеологічному маніпулюванні, по-друге, опис міфу з позицій містицизму, нарешті, вивчення загальної теорії міфу і джерел сучасної міфологічної свідомості, у рамках культурологічного напрямку. Нам представляється необхідним осмислення теоретичної спадщини, що утворилося, і

визначення нових напрямків аналізу політичного міфу, як самостійного об'єкта вивчення, феномен якого в сучасній історіографії значно спрощується.

Аналізу концепції політичного міфу, ми виявили, що в середині XIX століття були висловлені тези про спільність ідеології і політичного міфу. Щоб уточнити подібного роду співвідношення звернемося до історіографії проблеми. Порівняльний аналіз ідеологій різних епох в історії і методології політичних наук показує, що в них є спільні елементи, якісь комплекси, ті або інші міфи, що складають ядро різних ідейних плинів, іноді історично далеких один від одного.

Так, ідеї рівності, волі, порядку, справедливості, месіанства знаходять у різних ідеологіях конкретне історичне і політичне звучання. К. Леві-Стросс писав: «Ніщо так не нагадує міфологію, як політична ідеологія. Певно що, у нашому сучасному суспільстві остання просто замінила першу»¹. Французький філософ Р. Барт стверджував, що в наш час міф перетворив історію в ідеологію². Німецький філософ і соціолог К. Мангейм вважав ідеологію макрогіпотезою, що перевіряється в масштабах усієї культури, що і ріднить її з міфом. Він намагався відокремити утопію від ідеології, закріпивши за цими поняттями точні визначення: «ідеологіями ми називаємо ті трансцендентні буття уявлення, що de facto ніколи не досягають реалізації свого змісту. Хоча окремі люди часто зовсім широко керуються ними як мотивами своєї поведінки, у ході цієї реалізації їхній зміст звичайний спотворюється»³. І далі: «Утопії також трансцендентні буття, тому що вони орієнтують поведінку на елементи, що не утримуються в даному реальному бутті; однак їм вдається перетворити існуючу історичну дійсність, наблизивши її до своєї уявленості»⁴.

За Ф. Ніцше, ідеологія – це ілюзія конкретної епохи, конкретної культури. З погляду філософа, усі думки однаково помилкові. Людський розум не тільки не в змозі дати правильне відображення зовнішнього світу, він неминуче спотворює його. Реальний світ являє собою безперервне хаотичне буття; об'єктивні закони і причинно-наслідкові зв'язки - це фікції, створені для практичних цілей. Тому пізнання по своїй природі здатно лише до схематизації хаосу, до спроби його упорядкування і формалізації відповідно до тих утилітарних задач, які в той або інший момент вирішує людство⁵. Ф. Ніцше був нестримним у прагненні зруйнувати весь духовний зміст, усі форми західної культури, що виражали ідеї гуманізму, сприймалися ним як ілюзії. Однак це зовсім не означає, що він був супротивником міфології. Навпаки, він творив її, усуваючи традиційне тлумачення, і замінюючи його новими стереотипами «сильної особистості», «волі до влади», тотального нігілізму. «А без міфу, – писав Ф. Ніцше, – усяка культура утрачає свій здоровий творчий характер природної сили: лише обставлений міфами обрій замкає цілий культурний рух у деяке закінчене ціле... Образи міфу повинні непомітними всюдисущими демонами стояти на стражі; під їх охороною підрастає молода душа, по знаменнях їх чоловік витлумачує собі життя своє і битви свої; і навіть держава не відає більш могутніх неписаних законів, чим ця міфічна основа...»⁶.

Французький соціолог Ж. Сорель розглядав ідеологію як соціальну міфологію, що об'єднує і надихає людей. Сам міф трактувався їм при цьому широко - під ним малися на увазі будь-які ідеї і почуття, що забезпечують єдність соціальної групи. По Ж. Сорелю, кожен клас створює свої міфи: буржуазії властиві одні міфи, робітником - інші. У міфі облаштовуються бажання, прагнення, очікування тієї або іншої групи. Тому соціальний міф треба розглядати як якийсь ідеологічний прапор масових рухів. До числа соціальних міфів Ж. Сорель відносив ідею загаль-

ного страйку, «ідею волі», «ідею рівності» і багато чого іншого. Він вважав, що люди завжди вдаються до допомоги духовних фікцій, міфів. За допомогою ілюзій творці соціальних міфів, політики, суспільні діячі рекрутують своїх прихильників, піднімають маси на боротьбу проти тих порядків, що вважають неприйнятними⁷. На думку Ж. Сореля, відмінність соціального міфу від утопії полягає в тому, що останню можна спростувати, роз'яснити її неспроможність, а про міф не можна сперечатися, тому що його не можна розкласти на частині і розглядати в площині історичного опису⁸.

Італійський соціолог В. Парето вважав, що причини забобонів, що отримали широке поширення, треба шукати не в логіці, не в розумі, а в емоціях, таємних прагненнях. Він писав про те, що міф конструює не розум; його викликає до життя якийсь афект, а розум, логіка підключаються пізніше, щоб якимось виправдати цей міф. Він приділяє особливу увагу вивченню вірувань, що складають основу ідеології. Загальний висновок В. Парето такий: не теорії рухають почуттями, а, навпаки, зародження і прояви почуттів людини «переводять» їхній на мову логічних форм за допомогою теорій. Зокрема, на думку В. Парето, не твори Вольтера послужили причиною відходу від релігії багатьох віруючих наприкінці XVIII ст., а саме емоційне неприйняття релігії з боку широких верств населення вплинуло на те, що атеїстичні твори Вольтера знайшли серед них відгук⁹. В. Парето розділяв людські дії на логічні і нелогічні, раціонально мотивовані і вчинені під впливом почуттів. Основна теза його вчення про ідеології полягає в тім, що індивід, хоча і діє під впливом афекту, свідомо або несвідомо прагне переконати себе і навколишніх у нібито логічній обгрунтованості своїх учинків. Людині властиве вроджене почуття логіки, керуючись яким він представляє вчинки, в основі своєї нераціональні, як раціональні. В. Парето вважав, що «емоційні подразники» відрізняються відносно сталістю в порівнянні з «логічними обгрунтуваннями», що набувають самі різні форми в нових історичних умовах. Таким чином, виходить, що джерело міфу - одно, змінюються лише його форми. У різних ідеологічних системах В. Парето виявляв відповідну подібність. Так, наприклад, у будь-якій ідеології, вважав він, можна відшукати образ «ворога», якого потрібно викрити, піддати моральному бичуванню і знищити, і незмінну фігуру «героя-рятівника»¹⁰.

Багато соціологів, що вивчають проблеми теорії ідеології, стверджували, що суспільна свідомість пронизана міфами. Останні, за словами американського історика Дж. Робертсона, є моделями, відповідно до яких кожен народ намагається усвідомити й оцінити світ і своє місце в ньому. Міфи, на його думку, передаються від одного покоління до іншого. Дж. Робертсон стверджував, що міфологія ґрунтується на мрії, на фантазії людей. Наприклад, так звана американська мрія заснована на вірі в можливість швидкого успіху, особистого збагачення завдяки здібностям і працьовитості, у перевагу «американського способу життя», особливу місію американського народу, його винятковість. Це використовується в політиці для того, щоб підкреслити існуючу ідейну єдність американської нації, спільність її духу¹¹.

Представники психоаналітичного напрямку ототожнювали ідеологію із соціально-політичною міфологією, і прагнули виділити фактори, що цю міфологію породжують і відтворюють. Прихильники даної методології хотіли довести непереможність міфу як орієнтира суспільної й індивідуальної поведінки. Так, на

думку З. Фрейда, ідеологія є не що інше, як вторинне нашарування, що виникає в результаті перекрученого тлумачення індивідом своїх психічних потягів. По З. Фрейду, духовні комплекси людини виражають сублімовану агресивність і замасковану сексуальність. Не тільки ідеологія, але і релігія розглядалася ним як стійка форма суспільного неврозу. Постійні конфлікти між несвідомими прагненнями до насолоди і «принципом реальності», до якого пристосовується свідомість, породжують у людині потреби раціоналізувати підсвідомі мотиви. Прагнення видати темні пориви душі за щось розумове, стверджував З. Фрейд, і породжує ідеологію. Осмислюючи підсвідомі імпульси, людина по суті справи і вибудовує якусь ідеологію, покликану сховати споконвічні психологічні стани¹². Інший відомий психоаналітик – К. Юнг стверджував, що в уявленнях людей, чи йде мова про міф, притчу, релігійне вірування, захоплення, рівно, як і в сновидіннях, фантазіях хворих і здорових людей, завжди можна знайти якусь спільну основу. Людство як би багаторазово програє ті самі сюжети, теми, що постійно відроджуються в нових історичних умовах, хоча з'явилися в дуже віддалений час. Ці комплекси, що відроджуються, мотиви властиві різним ідеологіям. К. Юнг бачив у духовних уявленнях людей, лише якісь споконвічні символи, властиві не тільки казкам, легендам, міфам, але і розгорнутим ідейним конструктам. До таких архетипів він відносив образи материнського початку, народження і смерті людини, природних стихій і т.д. Щоб опанувати настроями мас, ідеолог, згідно К. Юнгу, повинен постійно осмислювати низку архетипів, вивчати них. Тільки тоді він зможе активно використовувати різноманітну символіку для визначеної «настроїв» колективних переживань, для управління емоціями і уявленнями людей¹³. Таким чином, психологічний напрямок пріоритет у тлумаченні ідеології відводило психологічним механізмам, а соціальні фактори виступали як вторинні утворення.

І. Кравченко визначає міф як ідеологію утопії¹⁴. Він пише, що утопії, як і міфи, важко переборні, вони рівною мірою ототожнюють об'єктивне і суб'єктивне, річ і її образ, внутрішнє і зовнішнє, істотне і його подобу, дійсність і ілюзію реальності. Міф повертає до утворення утопічних ілюзій, він і джерело утопії, і її первинна форма. І все-таки ці дві форми ірраціонального відношення до дійсності істотно розрізняються. І утопії, і міфи можуть рівною мірою концентрувати надії, ідеали і розрахунки, але утопії, точніше визначені класи утопій, збуваються, міфи ж – ніколи. Утопії змінюються, міфи ж залишаються. Утопія – це конкретизація міфу. Так, міф про блага правління як історична універсалія може перетворюватися в міфи про реальних або вигаданих правителів і в утопії іншого, кращого суспільного устрою: Платоновської республіки, державах Т.Мору, Кампанелли, «утопічного», а потім і «наукового» соціалізму і т.д. Крім того, утопія структурно складніша за міф. Вона, як правило, складається з трьох частин: критичної (аналіз і заперечення дійсності), проектної (ідея і проект іншої дійсності) і конструктивної, творчої (здійснення проекту, якщо воно можливо). Міф одночастен, і лише в прихованому вигляді включає критику, так як заперечує усе, що перебуває за межами його реальності.

Особливе місце в розумінні природи ідеології займає марксистська концепція взаємозв'язку ідей і інтересів. Принциповим для розуміння ідеології має поняття помилкової свідомості, що приписує собі «самодостатність» і загальність. Саме мнимою «самодостатністю» і удаваною загальністю визначалося, на думку К. Маркса і Ф. Енгельса, ілюзорність ідеологічних уявлень. «Ідеологія, – пише

Ф. Енгельс у листі до Ф. Мерінгу, – це процес, що робить так званий мислитель, хоча і зі свідомістю, але зі свідомістю помилковою. Істинні рушійні сили, що спонукають його до діяльності, залишаються йому невідомими, у протилежному випадку це не було б ідеологічним процесом»¹⁵. К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що ідеологія кожного класу використовує весь ідейний матеріал, накопичений людством. Зрозуміло, духовні уявлення піддаються при цьому переробці відповідно до задач того або іншого класу. От чому деякі ідеї в перетвореному вигляді можуть входити в арсенал різних ідейних плинів. Часом цілі ідейно-міфологічні комплекси відроджуються в нових ідеологічних побудовах, якщо виникає в цьому суспільна потреба.

Зазначимо, що відношення до ідеології мінялося в залежності від соціально-історичних умов, але ніколи не було об'єктивним. Так, у СРСР до 1989 року було прийнято говорити про наукову ідеологію, але цей термін застосовувався тільки до комуністичної ідеології, а всі інші вважалися ворожими, і тому помилковими, антинауковими. Та ж картина спостерігалася, але з точністю навпаки, й у капіталістичних країнах, де правляча ідеологія визнавалася істинною, а опозиційні – помилковими.

У сучасній політичній науці сформувалося два провідні напрямки у відношенні ідеології, перше з яких визнає, що ідеологія, хоча і містить у собі елементи науки, але власне кажучи залишається ірраціональною, другому властиве заперечення наукового й у цілому теоретичного змісту всякої ідеології. Характерною в цьому плані є, концепція «деідеологізації», суть якої в тім, що в сучасному світі настає «кінець ідеології» в результаті усунення соціальних антагонізмів. Згідно з даною концепцією, науково-технічний прогрес приводить до необхідності раціонального вирішення проблем, вільного від впливу ідеології, що тлумачиться як суб'єктивне, що викривляє дійсність вираження інтересів окремих соціальних груп.

Ми дотримуємо першого напрямку, вважаючи, що ідеологія не є галуззю науки, а є однією з форм суспільної свідомості, що включає в себе науку як елемент, але в цілому складається з міфів, пов'язаних якоюсь концепцією.

Поява ідеології пов'язана з теорією, що бере на озброєння політична група (нація, клас, етнос, група і т.п.), що відчула свою місію і свої інтереси. Ідеологія стає пропагандистським інструментом, орієнтованим на консолідацію спільності міфологічними засобами.

Безперечно, сучасні міфи існують для того, щоб втягувати в політику маси. А. Кольєв зазначає: «Міф знімає конфлікт між особистими прагненнями і вищими цілями й існує для того, щоб люди жертвували щоденними інтересами в ім'я майбутнього. Але сучасна людина, зауважимо, не занурена в міф тотально. Вона може розглядати міф, який сприймається кимось як реальність, як казку, видумку або введення в оману. Звідси і розмаїтість політичних міфів, їхнє зіткнення між собою, що сприяє політичній конкуренції, ідеологічній боротьбі»¹⁶.

Національна ідеологія є втіленням національної міфології, тобто звернена до національних архетипів. Вона виражається в концепції «транс-історичності соціального міфу»: історичного часу (шлях нації від зародження до сьогодення і майбутнього часу, і есхатологічних прозрін), у структурі простору (образ Батьківщини), у надлюдині, наділеній якостями національного героя. Якщо архетип в ідеології не вгаданий, то вона відторгується і не може стати загальнозначущою в масштабах усього суспільства¹⁷.

Виявляючи співвідношення міфу й ідеології треба визнати, що це не тотожні поняття. Але без міфу ідеологія існувати не може. Якщо міф - це система ідеальних прообразів, то ідеологія - система соціальних цінностей, що впливає з них. В ідеології архетипічний досвід відображається в раціоналізованій формі.

Отже, основу політичної міфології складають архетипи, що дісталися нам від попередніх поколінь. Це - спадщина, від якої ми не можемо відмовитися. Ще одне немаловажне джерело міфу - емоції. Поки є віра, живий і міф. Вона абсолютна, тому міф неможливо зруйнувати раціональними аргументами, поки людина вірить у свого героя і відповідну політику, він ототожнює реальність з міфом, реального політика з героїчним образом. Відповідно і повдінка людини, яка захоплена міфом, стає програмованою і передбачуваною, здійснюється за допомогою соціальних стереотипів. Соціальний стереотип - стійкі масові уявлення, що спрощують реальність і складаються у свідомості як на основі особистого життєвого досвіду, так і за допомогою різноманітних джерел інформації.

Актуалізувати міфотворчість може і страх. Ірраціональний страх у політиці - дієвий засіб «відключення» здорового глузду і захисних психологічних механізмів. Вражена страхом людина не здатна адекватно сприймати події, що відбуваються, єдиним бажанням стає знищення об'єкта страху.

Для виникнення міфів живильним ґрунтом стає відповідний психологічний стан суспільства, наявність напруженої ситуації, коли відбувається реанімація архаїчних основ культури. Руїнування уявлень, що лежать в основі самоідентифікації особистості в умовах соціокультурної кризи в Україні пов'язано з відсутністю адекватної компенсації замість знищеної картини світу радянської людини. Це приводить до пошуку нової ідентичності на макро і мікрорівнях і сприяє поширенню девіантних форм поведінки і поглибленню світоглядної кризи.

1. *Леви-Строс К.* Структурная антропология. – М., 1983. – С. 186. 2. *Барт Р.* Мифологии. – М., 2000. – С. 269-286. 3. *Мангейм К.* Идеология и утопия // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы. – М., 1991. – С. 115. 4. Там же. 5. *Ницше Ф.* Эссе Номо. Как становятся сами собою // Соч. в 2 т. – Т. 1. – М., 1990. – С. 694-757. 6. *Гуревичу П.С.* Социальная мифология. – М., 1983. – С. 74. 7. *Сорель Ж.* Размышление о насилии. – М., 1907. – С. 56. 8. Там же. – С. 57. 9. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли. – М., 1993. – С. 402-478. 10. Там само. – С. 445-462. 11. *Robertson J.O.* American myth, American reality. – N.Y., 1980. – P. 15. 12. *Фрейд З.* Психология бессознательного. – М., 1989. – С. 69-153. 13. *Юнг К.Г.* Душа и миф. Шесть архетипов. – Мн., 2004. – С. 5-246. 14. *Кравченко И.И.* Политическая мифология: вечность и современность // Вопросы философии. – 1999. – № 1. – С. 5-28. 15. *Маркс К., Энгельс Ф.* Из ранних произведений. – М., 1956. – С. 138. 16. *Кольев А.Н.* Политическая мифология: Реализация социального опыта. – М., 2003. – С. 221. 17. *Полисаев О.П.* Трансгисторичність соціального міфу. – К.: Промінь, 2010. – 384 с.